

Zasada zrównoważonego rozwoju w architekturze krajobrazu (zagadnienia prawne)

Marcin Sobota

The Principle
of Balanced
Development
in Landscape
Architecture (Legal
Aspects of the Issue)

Architektura winna być sztuką kreującą trzy podstawowe wartości: piękno, użyteczność, trwałość. Powyższe wartości powinny być celem projektowania budowli, przestrzeni publicznych oraz krajobrazu, który jest dobrem wspólnym. Niezbędnym warunkiem zagwarantowania ładu przestrzennego jest zasada zrównoważonego rozwoju¹. Należy przyjąć, iż koncepcja krajobrazu jako systemu wzajemnych interakcji procesów przyrodniczych i społeczno-gospodarczych określających jego strukturę stanowi istotny człon doktryny trwałego i zrównoważonego rozwoju całego społeczeństwa. Analiza ustawodawstwa wskazująca na różnorodne funkcje krajobrazu, propozycje indyktorów pozwalających na monitorowanie zmian właściwości krajobrazów, podjęte próby oceny ekonomicznego znaczenia funkcji przyrody, opracowywanie metod oceniających skuteczność zaleceń dotyczących kształtowania krajobrazów, stanowią podstawę pozwalającą na kompleksowe określenie celów ochrony środowiska.

Spółeczność międzynarodowa po raz pierwszy dała wyraz swojemu zaniepokojeniu stanem środowiska naturalnego pod koniec lat 60. XX wieku. Rozpoczęto wtedy długą drogę w poszukiwaniu nowego ładu społeczno-kulturalnego, który kilka lat później, na przełomie lat 70. i 80. ubiegłego stulecia, nazwano właśnie koncepcją zrównoważonego rozwoju. Instytucjonalny ruch na rzecz zrównoważonego rozwoju rozpo-

czął się na XXIII Sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych (1967 r.), gdzie zwrócono uwagę na przedmiotowy problem publikując Rezolucję nr 2398 *Problemy środowiska człowieka*². Kolejnym dokumentem mającym istotny wpływ na ukształtowanie pojęcia „zrównoważonego rozwoju” był Raport U Thanta³, Sekretarza Generalnego Narodów Zjednoczonych z 1968 r. nt.: *Człowiek i jego środowisko*, który przyczynił się do upowszechnienia idei ochrony środowiska, nie tylko wśród państw członkowskich ONZ, ale także i w skali globalnej. Raport zawierał informacje o najpoważniejszych zagrożeniach dla środowiska naturalnego, zwrócił uwagę na globalne znaczenie niektórych zagadnień, których bez porozumień międzynarodowych nie można rozwiązać. Wreszcie określił on podstawowe problemy, które były przedmiotem konferencji ONZ w Sztokholmie, (Szwecja) w czerwcu 1972 r.⁴ Na tejże konferencji ochrona środowiska podniesiona została do rangi podstawowej funkcji państwa. Nadto sformułowano nowy termin – „polityka ochrony środowiska” – traktowana jako integralna część polityki państwowej. W wielu krajach wydano prawodawstwo dotyczące ochrony środowiska, a w niektórych z tych państwach wprowadzono odpowiednie w tej materii postanowienia do Konstytucji, z jednoczesnym utworzeniem organów naczelnych – ministra do spraw ochrony i kształtowania środowiska.

Powołano wyspecjalizowaną agencję ONZ – United Nations Environmental Programm (UNEP) czyli Program Środowiska Narodów Zjednoczonych.

Po upływie kolejnych 20 lat, na konferencji Narodów Zjednoczonych w Rio de Janeiro nt.: „Środowisko i Rozwój” – zwanej „Szczytem Ziemi” z uwagi na rangę uczestniczących w niej przedstawicieli 179 państw – w jej założeniach nawiązano do dokumentów Konferencji Sztokholmskiej. Przyjęto na niej GLOBALNY PROGRAM DZIAŁAŃ (czyli AGENDA 21). Stanowił on porozumienie państw w przedmiocie podjęcia nowych działań kojarzących zrównoważony rozwój zgodnie z wymogami ochrony środowiska, które wybiegały w XXI wiek. Zgodnie stwierdzono, że gospodarka światowa musi zaspakajać potrzeby i wymagania człowieka, ale jej wzrost powinien mieścić się w granicach „pojemności” planety. Podkreślono także, że ochrona środowiska oraz rozwój gospodarczy i społeczny nie mogą być traktowane jako osobne dziedziny.

Z kolei w planie działań Światowego Szczytu w sprawie Zrównoważonego Rozwoju w Johannesburgu (2002) zapisano, iż: *Na Konferencji ONZ nt. Środowiska i Rozwoju (UNCED), która miała miejsce w Rio de Janeiro w 1992 roku, ustalono podstawowe zasady zrównoważonego rozwoju i program działań mający zapewnić jego osiągnięcie. Zdecydowanie potwierdzamy nasze zo-*

bowiązanie do przestrzegania zasad z Rio, do realizacji w pełni Agendy 21 i Programu Dalszej Realizacji Agendy 21. Zobowiązujemy się również do osiągnięcia uzgodnionych na szczeblu międzynarodowym celów rozwoju, m.in. zawartych w Deklaracji Milenijnej Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz w ustaleniach poczynionych od 1992 roku na najważniejszych konferencjach Narodów Zjednoczonych i w porozumieniach międzynarodowych⁵.

Definicję pojęcia „zrównoważony rozwój” zawiera również Raport Organizacji Narodów Zjednoczonych z 1987 r. pt. „Nasza Wspólna Przyszłość” (często zwany Raportem Brundtland⁶), która wskazywała, iż *jest to rozwój, który zapewnia zaspokojenie potrzeb obecnych pokoleń, nie przekreślając możliwości zaspokojenia potrzeb pokoleń następnych⁷.*

Art. 5 Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.⁸ stanowi: *Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.*

Z uwagi na fakt, iż przepis art. 5 Konstytucji jako jedyny dotyczący zagadnień z zakresu ochrony środowiska został umieszczony w Rozdziale 1 zatytułowanym „Rzeczpospolita”, stąd w doktrynie pojawiły się wątpliwości co do charakteru zasady

zrównoważonego rozwoju, jej znaczenia i treści. W. Wołpiuk wskazał, że zrównoważony rozwój jest pojęciem pozaprawnym, o charakterze ekonomicznym albowiem zachodzą zasadnicze trudności w ustaleniu treści tego pojęcia, a w konsekwencji jego znaczenia normatywnego. Zdaniem autora norma wyrażona w art. 5 Konstytucji ma przede wszystkim wartość programową ukierunkowującą politykę państwa, która musi jednak znaleźć odpowiednią konkretyzację w ustawach zwykłych⁹. Podobny pogląd wyrażają zarówno J. Boć, który stwierdza: *wyduje się (...), że koncepcja zrównoważonego rozwoju jest współcześnie bardziej ideą polityczną niż koncepcją pozwalającą na budowanie trwałej strategii gospodarczej¹⁰* jak i R. Paczuski podkreślając, że: *aby zasada zrównoważonego rozwoju była jednoznacznie rozumiana i powszechnie stosowana, wymaga odpowiedniej wykładni. Chodzi tu o dylemat natury prawnej: czy zasadę zrównoważonego rozwoju można uznać za podstawową zasadę prawną (ustrojową), z ustaleniem co ona oznacza, obowiązującą w całym systemie prawnym RP, czy może inaczej – jako podstawową zasadę polityki państwa¹¹.* Odmienne stanowiska prezentują natomiast M. Bar i J. Jędrośka, którzy określają zasadę zrównoważonego rozwoju jako zasadę ustrojową¹² oraz Z. Bukowski, który twierdzi, iż *biorąc pod uwagę treść tego artykułu* (tj. art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej) *przyjąc*

trzeba, że zasada zrównoważonego rozwoju odnosi się do wszystkich wymienionych tam ogólnych funkcji państwa. Oznacza to, że mamy do czynienia z zasadą ustrojową¹³.

Dokonując wykładni językowej przedmiotowego przepisu art. 5 Konstytucji stwierdzić należy, iż może on być interpretowany w dwojaki sposób. Po pierwsze, można przyjąć, że przesłanka kierowania się zasadą zrównoważonego rozwoju odnosi się jedynie do bezpośrednio ją poprzedzającego obowiązku Rzeczypospolitej Polskiej, tj. zapewnieniu ochrony środowiska. W tym przypadku politykę ochrony środowiska należy kształtować w taki sposób, aby nie podważać rozwoju ekonomicznego i społecznego. Przepis ten zobowiązuje ustawodawcę, aby przepisy rangi ustawowej zapewniały ochronę środowiska w zgodzie z zasadą zrównoważonego rozwoju, która to ma odrębną treść od postulatu ochrony środowiska i stanowi zasadę nadrzędną wobec polityki ochrony środowiska. Innymi słowy, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej przesądza, iż to nie zrównoważony rozwój powinien być kształtowany zgodnie z wymogami ochrony środowiska, ale ochrona środowiska powinna być kształtowana zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju¹⁴. Po drugie, można także przyjąć, że kierowanie się zasadą zrównoważonego rozwoju obejmuje wszelkie obowiązki wymienione w art. 5 Konstytucji. O słuszności takiej interpretacji przesądza użycie

przez ustawodawcę przecinka, po określeniu obowiązku zapewnienia ochrony środowiska. W takim przypadku zakres stosowania zasady zrównoważonego rozwoju obejmuje nie tylko kwestie związane z ochroną środowiska, ale także inne obowiązki państwa objęte treścią art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i tym samym zasada zrównoważonego rozwoju stałaby się nie tylko zasadą ochrony środowiska ale także zasadą ustrojową¹⁵.

Mając na uwadze powyższe rozważania obejmujące wykładnię literalną przepisu art. 5 Konstytucji RP, zasadnym wydaje się zastosowanie wykładni systemowej oraz funkcjonalnej Konstytucji. Analiza w tym zakresie, w ocenie autora, prowadzi do wniosku, że zasada zrównoważonego rozwoju to zasada ustrojowa, która swoim znaczeniem obejmuje znacznie szersze zagadnienia niż tylko ochronę środowiska. Nadto bezsporne pozostaje, iż przepis ten odnosi się do obowiązków państwa, natomiast analizowany przepis pełni przede wszystkim rolę dyrektywy wykładni, pomocną w sytuacji gdy pojawiają się wątpliwości co do zakresu obowiązków, rodzaju obowiązków i sposobów ich realizacji, nakazując w takim przypadku kierować się przede wszystkim właśnie zasadą zrównoważonego rozwoju. Nadto, konsekwencją przyjęcia szerszego znaczenia omawianej zasady jest jej stosowanie – jako zasady ustrojowej – do innych dziedzin życia społecznego, zarówno tych wymienionych

w przepisie art. 5 Konstytucji RP, jak i pozostałych, których ten przepis *expresis verbis* nie wymienia¹⁶. Tym samym zasada zrównoważonego rozwoju jako zasada ustrojowa – będąca zarazem dyrektywą wykładni – nie powinna być definiowana, natomiast winna pełnić podobną rolę w prawie ochrony środowiska, jaką pełnią klauzule generalne (zasady współżycia społecznego czy społeczno-gospodarcze przeznaczenie prawa) w prawie cywilnym¹⁷.

Niewątpliwie w pierwszej kolejności uwzględnić zasadę zrównoważonego rozwoju winien ustawodawca albowiem, jak zostało powyżej podkreślone, to właśnie Rzeczpospolita Polska czyli władze publiczne winny realizować zadania w tym zakresie. Odnosi się to zarówno do organów stanowiących prawo jak i je stosujące¹⁸.

W polskim systemie prawa, zgodnie z przepisami ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska¹⁹, zrównoważony rozwój został zdefiniowany jako: *rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń* (art. 3 pkt 50 u. p.o.ś.).

Powyższa legalna definicja ustawowa m.in. z uwagi na jej duży poziom ogólności i tym samym ograniczone możliwości zastosowania jej w rozwiązywaniu konkretnych problemów prawnych, winna zostać skonfrontowana z poglądami doktryny w tym zakresie gdzie zdaje się przeważać ujęcie holistyczne pojęcia „zrównoważonego rozwoju”²⁰. Zgodnie z założeniami tego kierunku badań, zrównoważony rozwój nie musi być kompromisem pomiędzy dobrobytem, równością i środowiskiem naturalnym, natomiast winien on być partnerstwem z zachowaniem zasad solidarności i różnic kulturowych, bazując jednak na ciągłym rozwoju technologii i innowacji²¹. Tak więc koncepcja ta zakłada pewną równowagę pomiędzy rozwojem ekonomicznym i społecznym a wymogami ochrony środowiska. Na tle tej równowagi można wyróżnić dwa stanowiska. Pierwsze z nich zakłada takie kształtowanie polityki rozwoju ekonomicznego i społecznego, aby nie została naruszona jakość środowiska, a więc daje ono prymat ochronie środowiska. Drugie stanowisko sprowadza się do postulatu takiego kształtowania polityki ochrony środowiska, aby nie podważać rozwoju ekonomicznego i społecznego, a polityka ekonomiczna i społeczna powinna preferować warianty rozwojowe w sposób racjonalny korzystające z zasobów środowiska.

Rozważając zasadę zrównoważonego rozwoju jako element ładu

przestrzennego konieczne staje się sformułowanie odpowiedniej definicji „krajobrazu”.

Legalną definicję Krajobrazu zawiera m.in. Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji w dniu 20 października 2000 r.²², która stanowi, iż pod tym pojęciem należy rozumieć: *obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich*.

W doktrynie przedmiotu dominują dwa kierunki pojmowania krajobrazu. Pierwszy z nich, reprezentowany przede wszystkim przez geografów, a następnie uzupełniony poglądami biologów i traktuje krajobraz jako pojęcie przyrodnicze odnoszące się do podstawowych elementów składowych środowiska przyrodniczo-geograficznego²³. Drugi kierunek, którego zwolennikami są głównie architekci, ogranicza treść i zakres tego pojęcia tylko do cech zewnętrznych, widokowych i wartości estetycznych, właściwych dla danego obrazu²⁴. Definicja stawiająca sobie za zadanie połączenie powyższych dwóch odmiennych ujęć tematu, wskazuje, iż pod pojęciem krajobrazu należy rozumieć: *całość przyrody wraz z elementami wprowadzonymi przez człowieka na naturalnie ograniczonym odcinku ziemi, oceniana jako układ warunków naturalnych, reprezentujących określone zewnętrzne cechy estetyczno-widokowe*²⁵. Wśród definicji odrzucających skrajne podejścia

wyróżnić należy pogląd przyjmujący, iż krajobraz to swoisty obiekt złożony, który składa się z trzech układów hierarchicznych obejmujących: a) zróżnicowanie abiotyczne przestrzeni, b) zróżnicowanie pochodzenia antropogenicznego, obejmujące przede wszystkim użytkowanie ziemi, ale także obiekty związane z historią i zwyczajami, określające, tzw. specyfikę miejsca, c) zróżnicowania biotyczne, obejmujące m.in. podział na regiony biogeograficzne, kompleksy ekosystemów i poszczególne ekosystemy²⁶. Powyższe uwarunkowania mogą być rozpatrywane przy szczególnym uwzględnieniu czynników kulturowych, społecznych lub ekonomicznych.

Mając na uwadze powyższe rozważania zasadne staje się sformułowanie podstawowych cech „krajobrazu zrównoważonego”, którego prawidłowy rozwój nie zawsze musi być związany z zachowaniem procesów naturalności środowiska oraz ekorozwojem²⁷ albowiem winien on się cechować:

- a) stabilnością strukturalną kompozycji i konfiguracji w warunkach niezmiennego użytkowania;
- b) spójnością przestrzenną sieci płątów i korytarzy, wyróżnionych zarówno na podstawie zróżnicowania strukturalnego, jak i możliwościami przemieszczania się gatunków roślin i zwierząt;
- c) stabilnością naturalnych i antropogenicznych strumieni materii i energii;

d) bogactwem typologicznym ekosystemów, odpowiadającym zróżnicowaniu warunków siedliskowych.

Powyższe założenia nakazują przyjąć, iż słuszną pozostaje teza, iż granice kształtowania krajobrazu uwzględniające zasadę zrównoważonego rozwoju, wyznaczane są przede wszystkim przez potrzeby człowieka, w tym również jego życie, zdrowie, a także jakość życia²⁸. Te trzy wartości scalają w jeden cel wszelkie przedsięwzięcia ochronne, *nota bene* determinujące również rozwój gospodarczy. Słuszność powyższej tezy potwierdza *expressis verbis* przepis art. 3 pkt 50 u.p.o.ś., z którego wynika, iż celem zrównoważonego rozwoju jest zaspokajanie potrzeb *poszczególnych społeczności i obywateli*. Nie sposób także pominąć przepisu art. 5 pkt 8 w związku z art. 2 ust. 2 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody²⁹ definiującego ochronę krajobrazu z punktu widzenia celu regulowanej materii. Jest ona rozumiana jako *zachowanie cech charakterystycznych danego krajobrazu* z uwagi na cele ochrony, takie jak: utrzymanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów; zachowanie różnorodności biologicznej; zachowanie dziedzictwa ekologicznego i paleontologicznego; zapewnienie ciągłości gatunków roślin, zwierząt i grzybów, wraz z ich siedliskami, przy ich utrzymaniu lub przywrócenie do właściwego stanu ochrony; ochrona walorów krajobrazowych,

zieleni w miastach i wsiach oraz za drzewień; utrzymanie i przywrócenie do właściwego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych, a także pozostałych zasobów, towarów i składników przyrody; kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody przez edukację, informowanie i promocję w dziedzinie ochrony przyrody.

Intencją ustawodawcy było więc objęcie ochroną całej przyrody, a zatem także poza obszarami objętymi szczególną ochroną prawną oraz przywrócenie do właściwego stanu zniekształconych lub zubożonych ekosystemów. Jest to podejście zgodne z Konwencją o różnorodności biologicznej³⁰ i oznacza, że wymienione cele nie mogą być realizowane wyłącznie w wyniku tradycyjnej ochrony konserwatorskiej, czyli poprzez obejmowanie zasobów, tworów i składników przyrody różnymi formami ochrony, a następnie realizację planów lub zadań ochronnych dla obszarów i gatunków podlegających ochronie prawnej. Nie mniej istotne znaczenie ma bowiem uwzględnianie wymagań ochrony środowiska w polityce ekologicznej państwa i koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju wpływającej przeciwieście na ukształtowanie krajobrazu. Z uwagi na głębokie, antropogeniczne zmiany środowiska naturalnego, bierna ochrona przyrody coraz częściej nie gwarantuje już powstrzymania procesów degradacji krajobrazu, dlatego też aktualnie musi być stosowana ochrona czynna,

a więc zakładająca podjęcie – w razie potrzeby – zabiegów ochronnych w celu przywrócenia naturalnego stanu ekosystemów i składników przyrody lub zachowania siedlisk przyrodniczych³¹. Aktualnie ochrona czynna przybiera postać: a) ochrony *in situ*, tj. ochrony gatunków roślin, zwierząt i grzybów, a także elementów przyrody nieożywionej, w miejscach ich naturalnego występowania oraz b) ochrony *ex situ*, tj. ochrony gatunków roślin, zwierząt i grzybów poza miejscem ich naturalnego występowania³².

Powyższe ustawowe założenia ochrony przyrody i kształtowania krajobrazu pozostają zgodne – jak zostało podkreślone powyżej m.in. z tezami Konwencji o różnorodności biologicznej jak również założeniami niniejszego opracowania, iż rozwój społeczno-gospodarczy zgodny z zasadami zrównoważonego rozwoju, a więc zakładający m.in. zlikwidowanie ubóstwa, pozostają podstawowymi warunkami skutecznej ochrony różnorodności biologicznej o zasadniczym znaczeniu dla zaspokojenia życiowych potrzeb rosnącej populacji ludzkiej. Zasoby żywe na kuli ziemskiej są dobrem całej ludzkości, tak więc społeczność międzynarodowa musi aktywnie uczestniczyć w ich zachowaniu dla przyszłych pokoleń, zaś państwa lepiej rozwinięte ekonomicznie, lecz zubożałe przyrodniczo winny pomóc w zachowaniu różnorodności biologicznej, w tym krajobrazowej, państwom bogatszym przyrodniczo,

lecz ubogim ekonomicznie. Ta teza pozostaje zgodna z założeniem, iż zasada ustrojowa zrównoważonego rozwoju obejmuje znacznie szersze zagadnienia niż tylko ochronę środowiska i tym samym dotyczy praw i wolności nie tylko poszczególnych jednostek ale również całego społeczeństwa oraz obejmuje obecne i przyszłe pokolenia. Podstaw do takiego postrzegania zrównoważonego rozwoju można również doszukać się w Preambule do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, która nawiązuje do takich wartości jak sprawiedliwość, dobro i piękno, nadto ustawodawca formułuje obowiązek *by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko co cenne z ponad tysiącletniego dorobku*. W konsekwencji zasadę zrównoważonego rozwoju należy postrzegać jako zasadę solidarności narodów również w zakresie kształtowania architektury, która – jak zostało podkreślone na wstępie niniejszego opracowania – winna być sztuką kreującą trzy podstawowe wartości: piękno, użyteczność, trwałość.

Marcin Sobota

Instytut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Przypisy

¹ Zob. m.in. Deklaracje Poznańskiego Kongresu Architektury Polskiej, Poznań 23-25 maja 2008 r., pełny tekst: http://www.architektura.info/index.php/artykuly/aktualnosci/deklaracja_poznanska_kongresu_architektury_polskiej.

² *Po raz pierwszy w historii ludzkości pojawił się kryzys o zasięgu ogólnoswiatowym, obejmujący zarówno kraje rozwinięte, jak i rozwijające się – kryzys dotyczący stosunku człowieka do środowiska. Oznaki zapowiadające ten kryzys widoczne były od dawna – eksplozja demograficzna, niedostateczna integracja niezmiernie rozwiniętej techniki z wymogami środowiska, wyniszczanie ziem uprawnych, bezplanowy rozwój stref miejskich, zmniejszanie się terenów wolnych i coraz większe niebezpieczeństwo wyginięcia wielu form życia zwierzęcego i roślinnego. Nie ulega wątpliwości, że jeśli proces ten będzie kontynuowany, przyszłe życie na Ziemi może być zagrożone. Jest więc sprawą palącą rozpatrzenie problemów zagrożenia środowiska umożliwiającego człowiekowi realizowanie jego najwyższych aspiracji oraz podjęcie kroków dla zapobieżenia temu niebezpieczeństwu. [...] Stało się jasne, że wszyscy żyjemy w biosferze, której przestrzeń i zasoby, jakkolwiek olbrzymie, są jednak ograniczone – Rezolucja nr 2398 Problemy środowiska człowieka.*

³ Człowiek i Środowisko. Raport Sekretarza Generalnego ONZ U Thanta z dnia 26.05.1969 r., Biuletyn Polskiego Komitetu ds. UNESCO, numer specjalny.

⁴ Deklaracja Konferencji ONZ na temat ochrony środowiska, Sztokholm, czerwiec 1972, [w:] *Kształtowanie i ochrona środowiska*. Materiały do dyskusji, Zeszyt nr 1/1972, Ośrodek Informacji ZG SARP, Warszawa 1972 [a-28].

⁵ Zob. Sobolewski M., *Ocena dorobku w sprawie Światowego Szczytu w sprawie Zrównoważonego Rozwoju w Johannesburgu (WSSD)*, Kancelaria Sejmu Biuro studiów i ekspertyz, listopad 2002, nr 942.

⁶ Od nazwiska przewodniczącej grupy roboczej, Premiera Norwegii Pani Gro Haarlem Brundtland.

⁷ *Our Common Future*, Oxford University Press, The World Commission on Environmental and Development, Oxford 1987, polski przekład: *Nasza Wspólna Przyszłość*, PWE Warszawa 1991.

⁸ Dz. Ust. z 1997 r., nr 78, poz. 483 z późn. zm.

⁹ Wołpiuk W., *Zasada zrównoważonego rozwoju. Zasada konstytucyjna czy zasada polityki społeczno-ekonomicznej w zakresie ochrony środowiska?*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie 2003, nr 1, s. 7-18.

¹⁰ Boć J., *Ochrona środowiska w postanowieniach Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Acta Uniwersytetu Wrocławskiego. Prawo 2000, nr 272, s. 26.

¹¹ Paczuski R., *Zrównoważony rozwój a stosunek polityki państwa w świetle polskiej praktyki legislacyjnej*, [w:] Równy K. (red.) *Zasada zrównoważonego rozwoju w państwie i praktyce ochrony środowiska*, Warszawa 2002, s. 39. Paczuski R., *Ochrona środowiska*. Zarys wykładu, Bydgoszcz 2008, s. 116-117.

¹² Zob. Bar M., Jędrońska J., *Prawo ochrony środowiska*. Podręcznik, Wrocław 2005, s. 526 i nast.

¹³ Bukowski Z., *Podstawy prawa ochrony środowiska dla administracji*, Włocławek 2005, s. 34.

¹⁴ Zob. Sommer J., *Efektywność prawa ochrony środowiska i jej uwarunkowania – problemy udatności jego struktury*, Wrocław 2005, s. 54-56; Nowicki M., *Strategia ekorozwoju Polski*, Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa.

¹⁵ Zob. Paczuski R., *Zrównoważony rozwój w prawie i polityce ochrony środowiska UE oraz jako zadanie państwa polskiego w świetle obowiązującego ustawodawstwa*, zeszyty Na-

ukowe WSHE, tom VI – ochrona środowiska 2000, s. 32; Bałaban A., Konstytucyjna zasada zrównoważonego rozwoju, [w:] Garlicki L., Szmyt A. (red.), *Sześć lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Doświadczenia i inspiracje*, Warszawa 2003, s. 20.

¹⁶ Ciechanowicz-McLean J., Bukowski Z., Rakoczy B., *Prawo ochrony środowiska*. Komentarz, Warszawa 2008, s. 17-21.

¹⁷ Zob. Rakoczy B., *Wolność działalności gospodarczej, a ochrona środowiska. Zasada zrównoważonego rozwoju*, Rzeczpospolita z 31.05.2006 r., s. C4.

¹⁸ Zob. Lipiński A., *Prawne podstawy ochrony środowiska*, Warszawa 2007, s. 16-17.

¹⁹ Tekst jednolity Dz. U. z 2008 r., nr 25, poz. 150 z późn. zm.; dalej: u. p.o.ś.

²⁰ Zob. Jendroška J., Bar M., *Prawo ochrony środowiska*. Podręcznik, Wrocław 2005, s. 37; Gruszecki K., *Prawo ochrony środowiska*. Komentarz, Warszawa 2008, s. 19-31.

²¹ Zob. Nazarko J., Dobrzyński M., *Zrównoważony rozwój – podejście holistyczne* [w:] *Uwarunkowania ochrony środowiska. Aspekty krajowe, unijne, międzynarodowe* (red. Czech E. K.), Warszawa 2006, s. 25-28; Wodziczko A., *Na straży przyrody. Wiadomości i wskazania z dziedziny ochrony przyrody*, Państwowa Rada Ochrony Przyrody, nr 67, Wyd. II zm. I rozszerz., Kraków 1948. Fragmenty, [w:] Boć J., Nowacki K., Samborska-Boć E., *Ochrona środowiska*, Wrocław, 2008, s. 36-39.

²² Dz. Ust. z 2006 r., nr 14, poz. 98.

²³ Zob. Szajnowska A.Z., *Krajobraz jako system*, Aura 1975, nr 11, s. 2.

²⁴ Szczęsny T., *Ochrona przyrody i krajobrazu*, Warszawa. 1982, s. 107.

²⁵ Ibidem, s. 108.

²⁶ Solon J., *Ocena zrównoważonego krajobrazu – w poszukiwaniu nowych wskaźników*, Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu rozwoju zrównoważonego. Przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z Unią Europej-

ską (red. M. Kistowski), Gdańsk 2004, s. 50; Solon J., *Ocena różnorodności krajobrazu na podstawie analizy struktury przestrzennej roślinności*, Warszawa 2002, s. 104 i nast.

²⁷ Ekorozwój traktowany jest jako zbiór: cech, celów, zasad, ładu zintegrowanego.

²⁸ Zob. Ciechanowicz-McLean, Biernat K., Mierzejewski P., Trzcińska D., *Polskie prawo ochrony przyrody*, Warszawa 2006, s. 33; Kozłowski S., *Ocena zrównoważonego rozwoju (ekorozwoju) w procesie transformacji polskiej gospodarki*. Ekspertyza, Warszawa 2002, s. 174-175.

²⁹ Dz. U. z 2004 r., nr 92, poz. 880 z późn. zm.

³⁰ Przyjęta podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych – Środowisko i Rozwój w Rio de Janeiro w czerwcu 1992 r., ratyfikowana przez Polskę weszła w życie 1996 r. Dz. Ust. z 2002 r., nr 184, poz. 1532.

³¹ Zob. Radecki W., *Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 48-53; Boć J., Nowacki K., Samborska-Boć E., *Ochrona środowiska*, Wrocław, 2008, s. 57-58; Symonides E., *Ochrona przyrody*, Warszawa 2007, s. 95; Gwiazdowicz M., *System Ochrony przyrody w Polsce – regulacje prawne i instytucje*, *Ochrona przyrody, Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu*, Warszawa 2008, s. 9.

³² Zob. Ciechanowicz-McLean, Biernat K., Mierzejewski P., Trzcińska D., *Polskie prawo ochrony przyrody*, Warszawa 2006, s. 26-27; Sommer J., *Prawo a koncepcja zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, (red. Papuziński A.), Toruń 2005, s. 76-93